

Kakvi su bili povijesni srednjoškolski udžbenici u banskoj Hrvatskoj u razdoblju Khuenova banovanja?

DUNJA MODRIĆ-BLIVAJS

Odsjek za povijest, Filozofski Fakultet, Zagreb, Republika Hrvatska

U ovom radu su prikazani, s didaktičko-metodičkog i sadržajnog aspekta, povijesni udžbenici koji su se koristili u srednjim školama u banskoj Hrvatskoj u doba Khuenova banovanja, s naglaskom na složenost povijesnih okolnosti koje su utjecale na njihovo oblikovanje.

Ključne riječi: nastavni planovi i programi, čitanke, povijesni udžbenici, metodičko-didaktički standardi

Uvod

Još od institucionalizacije školstva, udžbenik je bio neizostavni dio školske obuke, što ističe njegovu obrazovnu i odgojnu ulogu. Odgoj i obrazovanje imalo je značajnu ulogu u životu naroda i država jer su bili prenositelji općeprihvaćenih vrijednosti i interesa društva pa su političke elite imale velikog udjela u njihovu oblikovanju uz pomoć propisanih nastavnih planova i programa, školskih udžbenika i nadzora nad cjelokupnom edukativnom politikom. Nastava povijesti, kao posebno osjetljiv nastavni predmet, bila je izložena ideologizacijama i često je bila preslika aktualnih političkih događaja koji su se prepoznavali u udžbenicima u narativnom tekstu, izvornim materijalima i nastavnim zadacima. Stoga su udžbenici dragocjeno povijesno vrelo iz kojih možemo saznati kako se, zašto i koja povijest poučavala u školama? Da bi se odgovorilo na ova pitanja, Robert Stradling predlaže glavne kriterije za vrednovanje udžbenika.¹

---

¹ Pitanja za vrednovanje udžbenika povijesti autor je svrstao u tri glavne kategorije: 1. pitanja namijenjena vrednovanju sadržaja i metodičkog pristupa udžbenika povijesti; 2. pitanja koja se usredotočuju na suštinske kvalitete udžbenika; 3. pitanja koja se usredotočuju na vanjske čimbenike koji nisu sastavni dio procesa pisanja, objavljivanja i korištenja udžbenika, ali ipak se nameću i utječu na te procese. Robert STRADLING, *Nastava europske povijesti 20. stoljeća*, Zagreb 2003., 257.-263.

Udžbenik je jedan od najraširenijih izvora znanja u školama. Po čemu se udžbenik razlikuje od ostalih knjiga, što ga zapravo čini osnovnim nastavnim pomagalom za učenike i učitelje u nastavnom procesu i izvan njega? Za razliku od svake druge knjige koja je najpogodnije, najraznovrsnije sredstvo prenošenja misli čitatelju, udžbenik bi trebao voditi učenike do otkrivanja novih spoznaja. Štoviše, njegova bi uloga trebala biti interaktivna, što znači da udžbenik ne treba biti “knjiga za učenje”, nego “knjiga koja uči učiti”.² Prema didaktičkim odrednicama, udžbenik je osnovna školska knjiga, posebno didaktički oblikovana i pisana na temelju nastavnog plana i programa. U udžbenicima se na poseban način, prema pedagoškim, psihološkim, didaktičkim i metodičkim načelima, prenosi prerađena pojedina znanost ili struka i prilagođava izobrazbi mladih.³ Cjelovit udžbenik, prema V. Poljaku, svojom strukturom i sadržajem mora pratiti cjelokupan sadržaj jednog predmeta.⁴

Kako su povijesni udžbenici krajem 19. stoljeća izgledali, koje sadržaje su obrađivali i kakvi su im bili didaktički učinci? Povijesni udžbenici, kao osnovno nastavno sredstvo većim su dijelom slijedili nastavne planove i programe. Kako su se mijenjale znanstvene osnove, tako su i udžbenici slijedili te promjene koje su ih, prema potrebi, ukidale ili mijenjale. Promjene nastavnih planova i programa bile su uvjetovane najčešće političkim razlozima, a bili su odraz ondašnje političke, kulturne i gospodarske stvarnosti, kao i pokazatelji moralno-vrijednosnog sustava društva. Stoga udžbenici predstavljaju vrlo zanimljiv povijesni izvor, ne samo za istraživanje onodobnog školstva, nego političkog i društvenog okruženja u kojem su bili pisani.

Zbog navedenih razloga ovaj rad ima dva cilja: prikazati kakvi su bili povijesni udžbenici s didaktičko-metodičkog aspekta, te način na koji su bili pisani sa službenoga političkog i državotvornog aspekta u vrijeme Khuenova vladanja u Hrvatskoj.

Čitanke – prve školske knjige

Mažuranićevom školskom reformom i otvaranjem Sveučilišta u Zagrebu, potkraj 1874. godine, zatvorena je jedna cjelina u povijesti hrvatskog školstva kojom su položeni trajni temelji za njegov cjelokupni daljnji razvoj. Radi

---

² Ivan De ZAN, “Udžbenici za početnu nastavu prirodoslovlja”, *Metodika*, br. 4/2002., 97.-98.

³ Ladislav BOGNAR, *Didaktika*, Zagreb 2002., 201.

⁴ Prema V. Poljaku u didaktičkom oblikovanju udžbenika potrebno je respektirati strukturu nastavnog procesa u svim njegovim dijelovima i aspektima (uvođenje učenika u nove nastavne sadržaje, obrada novih nastavnih sadržaja, vježbanje, ponavljanje sadržaja radi trajnosti usvojenog znanja i provjeravanja naučenog). Vladimir POLJAK, *Didaktika*, Zagreb 1980., 112.-115.

boljeg razumijevanja udžbeničkih standarda u srednjim školama, dat ću kratki prikaz sadržaja i rasporeda gradiva za osnovne škole. Pošto je nastava povijesti u osnovnoj školi bila u sustavu stvarne ili realne obuke, uz sadržaje zemljopisa i prirodopisa, nije se posebno izdvajala, već je bila integrirana sa zornom obukom na temelju početnice i čitanke za II. razred. Cilj i svrha nastave povijesti sastojala se u odgojnom djelovanju na mladež i pobuđivanju domoljublja, odnosno pobuđivanju oduševljenja prema djelima velikih i zaslužnih povijesnih ličnosti.

Kao što je spomenuto, nastavne planove za osnovnu školu odobraval je vlada, kao i udžbenike koji su iz njih proizlazili. Iznimka su bili udžbenici iz vjeronauka koje je odobraval crkva. Naime, Državna komisija za odgoj, koju su činili državni službenici, imala je nadležnost u sastavljanju nastavnih programa, odobravanju udžbenika i nadzoru nad školama. Prema nastavnom programu za osnovnu školu, uočljivo je da se gotovo u svim školskim reformama davao prioritet učenju hrvatskog jezika, povijesti i zemljopisa u sklopu različitih nastavnih predmeta. U osnovnim školama čitanke su bile prve knjige kojima su se učenici služili. One su donosile niz informacija iz različitih predmetnih područja, poput povijesti i domovine, geografije, prirodopisa, običaja naroda, književnosti, navika, morala i drugoga. Prikazi su bili sažeti, popularno predavani na zanimljiv način, primjereni dobi učenika. Drugim riječima, učenici su nakon završene osnovne škole dobivali niz informacija o svemu što ih je okruživalo, a težište je bilo na povijesti naroda, jezika i na usvajanju moralnih i odgojnih vrijednosti.

Autori udžbenika bili su istaknuti praktičari, učitelji, kulturni i javni djelatnici koji su aktivno sudjelovali u svim djelatnostima vezanim uz obrazovanje. Najistaknutiji su bili Stjepan Basariček, Skender Fabković, Ivan Filipović, Vjenceslav Marik, Matija Mesić, Ljudevit Modec i Ivan Šah. Školska komisija dala je popis tema koje su se trebale obraditi u prvom i drugom polugodištu i naznačiti odobrene udžbenike. Drugim riječima, udžbenici za osnovne škole bili su naručivani i najčešće su bili kolektivan rad stručnjaka iz različitih predmeta, dok su za srednje škole autori bili pojedinci. Nastavni sadržaji u čitankama bili su raspoređeni tako da je u prvom i drugom razredu stavljen naglasak na razvijanje domoljubnih osjećaja, ljubav prema književnosti, vjeri i narodu. U trećem i četvrtom razredu obrađivala se nacionalna povijest i zemljopis kronološkim redoslijedom od doseljenja Hrvata u novu domovinu do najnovije povijesti. U sadržajnom pogledu povijesne teme su se odnosile uglavnom na povijesne prijelomne događaje iz prošlosti Hrvata, ranog, srednjeg i novog vijeka. Tako se, primjerice, detaljno opisivalo doseljenje Hrvata u novu domovinu, njihova pradamovina te sve teškoće na koje su nailazili do stvaranja vlastite države. Drugi važan događaj u povijesti Hrvata bilo je primanje kršćanstva, a Hrvati su bili među prvim slavenskim narodima koji su to učinili sredinom sedmog stoljeća. U duhu kulturnog jedinstva južnih Slavena, u čitankama je dominiralo razumijevanje jugoslavenstva, slična sudbina hrvat-

skog i srpskog naroda, s obzirom na zajedničke neprijatelje, poput susjednih naroda Bugara i Mađara. Tako je, primjerice, Tomislav, "prvi okrunjeni hrvatski kralj", pomogao Srbima i njihovu velikom županu Zahariju kada ih je napao bugarski car Simeon. U duhu romantične tradicije europskih država u 19. stoljeću, povijest Hrvata u 10. i 11. stoljeću prikazivana je u svjetlu uspona kraljevstva i stalnih konflikata sa susjednim narodima, napose Mlečanima i njihovim teritorijalnim težnjama. Ulaskom Hrvatske u zajednicu s Ugarskom, trebalo je, u suprotnosti sa službenom politikom, istaknuti kontinuitet hrvatske državnosti te se stoga inzistiralo na prikazivanju povijesnih događaja koji su to trebali potkrijepiti. Naime, status personalne unije Hrvatska je trebala održati od 1102. godine, sabora u Cetinu 1527. godine, pa do hrvatsko-ugarske nagodbe 1868. godine. Ti prijelomni događaji, stupanje u zajednicu s Mađarima, a kasnije ulazak u Habsburšku Monarhiju, komentirani su s pozicija hrvatskih interesa, a politička potpora Hrvata i vojni doprinosi koje su oni izborili bili su pokazatelji hrvatske lojalnosti. Hrvati su se u novim državnim zajednicama borili protiv istih neprijatelja, Mongola, kasnije Turaka i tom su prilikom pokazali požrtvovnost i odanost svom kralju i zemlji. To je potvrđeno junaštvom Nikole Jurišića, Nikole Šubića Zrinskog i mnogih drugih koji su sudjelovali u mnogobrojnim europskim ratovima za interese Krune. Jedina iznimka u lojalnosti Hrvata bila je urota hrvatskog plemstva, koja je završila smaknućem Petra Zrinskog i Krste Frankopana. Taj događaj je komentiran kao odraz politike Leopolda protiv plemstva, a smrt hrvatskih velikaša bila je prikazana kao strašan gubitak u redovima hrvatskog plemstva. Iz svega se može zaključiti da su povijesne informacije u čitankama naglašavale odanost Hrvatske i njezin ratni doprinos Habsburškoj Monarhiji. Čitanke su davale jasnu poruku o hrabrim i pouzdanim hrvatskim vojnicima koji se žrtvuju za kralja i zemlju, a zauzvrat habsburški vladari brinu o svojim podanicima. Većina je prostora u čitankama za razdoblje 19. stoljeća davana nacionalnom pokretu, kao najvažnijem događaju koji je pridonio standardizaciji jezika, kulturnoj i nacionalnoj homogenizaciji. Stoga je posebno isticana Gajeva uloga, kao i djelovanje ostalih preporoditelja, njihovih književnih djela i političkih aktivnosti. Uz mnoge, treba istaknuti autore poput Petra Preradovića i Ivana Mažuranića koji su podupirali jugoslavensko razumijevanje.⁵

Iz prikaza sadržaja udžbenika za osnovne škole, čitanki, može se zaključiti da su povijest, zemljopis i hrvatski jezik, uz druge predmete, imali ne samo obrazovnu nego i odgojnu vrijednost. Povijest je opisivala slavnu prošlost hrvatskog naroda, zemljopis prirodno i kulturno bogatstvo Hrvatske, a učeći književnost jačala se spoznaja o jezičnom jedinstvu i bogatoj književnoj tradiciji. U osnovnoj školi učila se samo nacionalna povijest, kronološkim redoslijedom,

---

⁵ Charles JELAVICH, *Južnoslavenski nacionalizmi, jugoslavensko ujedinjenje i udžbenici prije 1914.*, Zagreb 1992.

od 7. do kraja 19. stoljeća. U skladu s ciljevima i zadacima nastave povijesti, razvijanju rodoljubnih osjećaja, povijesni sadržaji bili su nabiti nacionalnim emocijama. Pisani su na zanimljiv način i metodički prilagođeni dobi učenika. Tome su pridonijeli autori čitanki koji su bili školovani pedagozi i didaktičari, znanstvenici i praktičari s bogatim iskustvom rada u školama. Kako većina učenika nije nastavljala daljnje školovanje, količina znanja i informacija koje su učenici dobivali iz čitanki utjecala je na oblikovanje njihovih pogleda i svjetonazora.

Srednjoškolski udžbenici kao izvori znanja

Srednjoškolski udžbenici bili su pisani u skladu s edukativnom politikom toga razdoblja te su slijedili postojeći plan i program koji je bio utemeljen na tradicionalnome obrazovnom konceptu, prema kojem je didaktički pristup poučavanju povijesti bilo usvajanje informacija i memoriranje povijesnih činjenica, a sadržajno je prevladavala kronološki organizirana opća i nacionalna povijest i to sve u svrhu stvaranja lojalnih i politički svjesnih građana.

Prema propisanom nastavnom programu, zemljopis se u gimnazijama učio u prvom razredu, a od drugog razreda do kraja, zemljopis i povijest naizmjenice. Za razliku od osnovne škole, u srednjim školama obrađivala se kronološkim redoslijedom nacionalna i opća povijest. Obuhvaćala je povijesne sadržaje starog vijeka, srednjeg vijeka i novog vijeka, a izvodili su se u dva ciklusa, u nižim i u višim razredima, vodeći računa o didaktičkom načelu primjerenosti. Takvu sadržajnu koncepciju, kronološki raspoređenu, pratili su i udžbenici. Glede sadržajnog koncepta, prevladavala je politička povijest, uz opširne prikaze povijesnih ličnosti i njihovih zasluga, dok se mali dio odnosio na gospodarsku i kulturnu povijest. Većina udžbenika konceptualno je podjednako osmišljena. Na početku udžbenika bila je uvodna napomena autora, zatim sadržaj, te razrada gradiva prema nastavnim cjelinama, temama i nastavnim jedinicama. Što se tiče didaktičkog oblikovanja, u udžbenicima je djelomično respektirana struktura nastavnog procesa, uvođenje učenika u nove nastavne sadržaje, obrada novih nastavnih sadržaja, ali ponavljanje je izostalo. Taj tekstualni dio dominirao je u udžbeniku, uz izvorni i ilustrativni materijal koji je bio manje zastupljen. Na kraju udžbenika nalazio se kronološki pregled događaja, a u nekim i rodoslovlje vladajućih dinastija. U većini je udžbenika u sadržajnom dijelu prevladavala politička povijest, uz obilje povijesne faktografije te se može zaključiti da su bili u funkciji zapamćivanja i reprodukcije naučenog gradiva.

Udžbenici su se do 1862. godine tiskali u Carsko-kraljevskoj nakladi školskih knjiga u Beču, a nakon 1862. godine u Zagrebu. U "Osnovi za gimnazije" iz 1861. godine, o školskim udžbenicima piše: "Knjige su na svih gimnazijah jedne te iste, a ne mienjaju se, dok znanost koja nije tako uznapredovala, da se po njih nemože već s uspjehom predavati. Knjige potvrđuje vrhovna nauč-

na oblast trojedne kraljevine”⁶ Od 1883. godine osnovana je posebna zaklada za izdavanje školskih udžbenika, tako da je nadzor nad njihovim izdavanjem imala Kraljevska hrvatsko-slavonska naklada školskih knjiga i tiskarnica u Zagrebu.⁷ Među hrvatskim autorima udžbenika najistaknutiji su bili: Ivan Hoić, Vjekoslav Klaić, Franjo Korinek i Stjepan Srkulj. Ivan Hoić i Vjekoslav Klaić bili su autori i zemljopisnih udžbenika.⁸ Od Hoićevih povijesnih udžbenika koristili su se: *Povijest novog vijeka za niže razrede srednjih učilišta*, *Povijesnica hrvatska za VIII gimnazijski razred*, *Opća povijesnica za niže razrede srednjih škola*, *Opća povijesnica za građanske škole*. Autor udžbenika za više razrede srednjih učilišta bio je Vjekoslav Klaić. Njegova prva školska knjiga bila je *Povijest srednjeg vijeka za niže razrede srednjih škola*, *Povijesnica srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta*, *Hrvatska povijesnica za više djevojačke škole i liceje*. Uz povijesne udžbenike V. Klaić bio je i autor atlasa koji su se koristili u srednjim školama. To su: *Atlas za hrvatsku povijesnicu (16+6) karata* iz 1888. godine, te *Veliki atlas za srednje škole i za samouke* iz 1876. godine. Uz to, Klaić je priredio *Klunov opći zemljopis za srednje škole* iz 1899. godine koji se obvezatno koristio u višim razredima srednjih učilišta. Osim ovoga bogatoga udžbeničkog opusa, Klaić je priredio i nekoliko povijesnih udžbenika iz stare povijesti stranih autora, poput čeških autora Antona Gindelya i Emanuela Hannaka. Također je priredio i ponovno objavio poznatu knjigu Franje B. Kořineka koja se pojavila pod naslovom *Povijesnica novog vijeka za više razrede srednjih učilišta*. Kao iskusni gimnazijski profesor povijesti i zemljopisa, koji je diplomirao u Beču, Klaić je nastavio znanstvenu karijeru.⁹ Već spomenuti autor povijesnih udžbenika Franjo B. Kořinek, praški profesor zemljopisa i povijesti, a kasnije gimnazijski profesor u Varaždinu i Zagrebu, napisao je opću povijest u tri dijela (tri sveska). Prvi dio iz 1866. godine obuhvaćao je antičko razdoblje, a temeljio se na djelu njemačkog autora Wilhelma Putza. Drugi dio iz 1874. godine obuhvaćao je srednji vijek, također prema istom autoru. Treći dio iz 1867. godine preradio je V. Klaić, a obuhvaćao je gradivo novog vijeka do suvremenog razdoblja. Nadasve poznat autor udžbenika za srednje škole bio je Stjepan Srkulj. Njegovi udžbenici koristili su se na početku dvadesetog stoljeća, a bili su vrlo popularni u srednjim školama, poput udžbenika *Povijest srednjeg vijeka za više razrede srednjih učilišta* i trodijelnog *Izvori za povijest za više razrede srednjih škola*.

⁶ Zbornik zagrebačke klasične gimnazije, 1607.-1957., Zagreb 1957., 133.

⁷ Isto, 134.

⁸ Ivan Hoić bio je najčitaniji autor srednjoškolskih udžbenika. Studirao je zemljopis i povijest u Innsbrucku, Beču i Heidelbergu. Nakon toga je postao gimnazijski profesor. Među njegovim zemljopisnim knjigama bile su *Zemljopis za građanske škole*, *Zemljopis austro-ugarske monarhije* i mnoge druge knjige.

⁹ Godine 1893. bio je imenovan profesorom opće povijesti na Zagrebačkom sveučilištu, a godine 1896. bio je izabran u Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti. Vidjeti: C. JELAVICH, n. dj.

Ova bogata produkcija udžbenika upućuje na zaključak da su oni bili pisani na visokoj stručnoj, metodičkoj i znanstvenoj razini i u skladu s historiografskim i pedagoškim standardima onodobnog školstva. Nakon uvodnih informacija o udžbenicima i njihovim autorima, dat ću prikaz udžbenika koji su se koristili u srednjim školama. Radi bolje preglednosti, analizu udžbenika započela sam s onima koji su se koristili od nižih razreda srednjih škola, da bi se dobio cjeloviti uvid u obrazovnu vertikalnu završno sa srednjim školama. Također sam pri tome uzela u obzir i kronološku raspodjelu sadržaja koja je bila u skladu sa službenim nastavnim planovima i programima.

Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola

U nižim razredima srednjih učilišta koristio se udžbenik *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola* autora dr. Ivana Hoića.¹⁰ Udžbenik je bio, kao i većina ostalih, kruto uvezan i imao je ukupno 341 stranicu. Sadržavao je uvodni dio koji je bio sastavljen od tri podnaslova. U prvom podnaslovu dane su upute o povijesti kao nastavnom predmetu, zatim o povijesnom zemljopisu i o povijesnoj kronologiji. U drugom poglavlju dana je podjela naroda prema skupinama (razdioba ljudskog roda). U trećem poglavlju opisana je dioba povijesti (dioba povjesnice) na tri velika razdoblja (stari, srednji i novi vijek). Nakon toga slijedio je raspored nastavnoga gradiva koji je bio strukturiran prema povijesnim razdobljima. Najprije se obrađivala povijest starog vijeka koja je bila podijeljena na tri nastavne cjeline. Prva se odnosila na istočne narode, druga na povijest Grka i treća cjelina na povijest Rima.

U sklopu tematskih cjelina bile su raspoređene nastavne jedinice. Tako je, na primjer, nastavna tema Istočni narodi obuhvaćala sedam nastavnih jedinica: Egipćani; Babilonci i Asirci; Izraelci; Feničani; Indijci; Iranci te osvrtao na istočne narode. Sve navedene nastavne jedinice bile su jednako strukturirane, tako da se počinjalo "opisom zemlje", geografskim obilježjima, "povjesnicom", povijesnim razvojem i na kraju opisom "vjere, običaja i umjetnosti", te su dana religijska obilježja i kulturne stečevine. Primjerice, nastavna jedinica Egipćani (Misirci) započeta je informacijama o smještaju Egipta, ulozi rijeke Nila, najvećeg dobročinitelja te zemlje, uzrocima poplava i posljedicama za gospodarski život Egipta. Zatim je slijedio opis podjele Egipta na dvije države, kasnije na njihovo ujedinjenje. U drugom dijelu uslijedio je opis političke povijesti, u kojem su vrlo sažeto navedene značajke stare, srednje i nove države. Od vladara se spominjao Ramzes II. Veliki kao najistaknutiji egipatski faraon, da bi se nakon političke povijesti dao opis kulturnih stečevina Egipta. Istim su se

---

¹⁰ *Opća povjesnica za niže razrede srednjih škola*, Zagreb 1901.

redosljedom obrađivali i ostali sadržaji koji su bili uključeni u istu nastavnu cjelinu. Relativno sažet opis povijesti istočnih naroda imao je svoje didaktičko opravdanje. Naime, veći dio informacija o tom povijesnom razdoblju učenici su dobivali na nastavi vjeronauka. Međutim, povijest Grčke i Rima, za razliku od egipatske, detaljno je obrađivana uz obilje kronoloških podataka o političkoj i ratnoj povijesti, te iscrpnim opisima slavnih povijesnih ličnosti. Na kraju nastavnih tema slijedio je opis svakidašnjeg života i kulturnih postignuća naroda (različite grane umjetnosti, filozofija, znanstvena postignuća, graditeljstvo).

Nakon opisa starog vijeka, slijedila je povijest srednjeg vijeka, podijeljena na četiri povijesne teme koje su bile raspoređene prema događajima. Prvo doba obuhvaćalo je razdoblje seobe naroda, Germana i Slavena, osnivanje i razvoj Franačke države do Karla Velikog i Bizant u doba Justiniana. Drugo doba obuhvaćalo je razdoblje od uspona Franačke države do početka 12. stoljeća. Treće doba obuhvaćalo je razdoblje do 14. stoljeća. Četvrto doba obuhvaćalo je razdoblje stogodišnjeg rata do početka novog vijeka, odnosno otkrića Amerike. Kao što se vidi, srednjovjekovna povijest obuhvaćala je razdoblje ranoga, razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka. U sklopu europske srednjovjekovne povijesti učila se povijest Slavena i hrvatska povijest. Primjerice, nastavne jedinice iz nacionalne hrvatske povijesti bile su: Doseljenje Hrvata; Hrvatsko kraljevstvo; Nasljednici kralja Tomislava; Kolomanova krunidba u Biogradu; Provala Mongola; Bela IV.; Poraz Mongola u Hrvatskoj; Mir u Zadru 1385. godine. Poglavlja koja su opisivala hrvatsku srednjovjekovnu povijest u sklopu opće povijesti svakako su željela naglasiti zasluge Hrvata u europskoj povijesti, primjerice uspjeh Hrvata pri otporu Mongolima, kao najvećoj opasnosti za Europu tog vremena. Ostali su se događaji opširno opisivali, s puno povijesnih činjenica, prevladavala je politička i ratna povijest, a posebna pozornost davala se istaknutim pojedincima i njihovim zaslugama. Na kraju nastavne cjeline slijedilo je poglavlje o kulturnim i znanstvenim dostignućima europskih naroda u srednjem vijeku.

Zadnja nastavna cjelina, novi vijek, bila je podijeljena na tri nastavne teme koje su obuhvaćale povijesno gradivo od ranoga novog vijeka do najnovijeg doba, prema kronološkom redosljedu. Prvo doba obuhvaćalo je pregled povijesnih događaja od humanizma i renesanse do Tridesetogodišnjeg rata. Drugo doba obuhvaćalo je gradivo od engleske građanske revolucije do prosvijećenog apsolutizma. Treće doba, treća tematska cjelina, bila je podijeljena u dvije manje teme. Prva je obuhvaćala povijest Francuske revolucije (prevrata) do pada Napoleona I. Druga tema obuhvaćala je povijesne događaje od Bečkog kongresa do najnovijeg doba. Kao i prethodna nastavna cjelina i ova je sadržavala pretežno političku povijest i prikaz povijesnih ličnosti iz perspektive kakvu je zastupala prije svega austrijska službena politika. U sklopu europske novovjekovne povijesti, hrvatska je povijest bila zastupljena s nastavnim jedinicama poput "Hrvati izabraše Ferdinanda I. na Cetinogradskom saboru svojom vo-

ljom”, zatim nabranje najvažnijih bitaka s Turcima, zasluge Hrvata u obrani svoje domovine i cara, odnosno “Hrvati prihvaćaju nasljedno pravo ženske loze i roda Habsburškoga”. Ako bolje pogledamo, informacije o događajima iz hrvatske povijesti u sklopu srednjeg i novog vijeka naglašavaju povijesni kontinuitet hrvatske državnosti, kao i udio i doprinos hrvatskog plemstva u obrani Habsburške Monarhije i Europe od Turaka. Štoviše, učenici su učeći ovo gradivo dobivali jasnu poruku o ulozi Hrvatske i njezinom doprinosu cjelokupnoj europskoj povijesti, što je prema Benedictu Andersonu jedan od osnovnih načina stvaranja osjećaja zajedništva i jačanja nacionalnog identiteta.¹¹

Glede didaktičke opremljenosti, u udžbeniku Ivana Hoića prevladavao je većim dijelom tekstualni dio, a manjim dijelom nalazio se ilustrativni materijal koji se najčešće odnosio na prikazivanje povijesnih znamenitosti ili prikazivanje pojedinih ličnosti. Ako zanemarimo obilje povijesne faktografije kojoj je očito svrha bila zapamćivanje povijesnih podataka, onda su ilustrativni prilozi dobrodošle inovacije koje su bile u funkciji primjene zornosti u nastavi. S obzirom na to da je ovaj udžbenik bio namijenjen učenicima nižih razreda srednjih škola, možemo sa sigurnošću reći da je bio interesantno i zanimljivo pisan, primjeren dobi učenika, što potvrđuje podatak da je, uz neznatne ispravke i skraćivanja, bio veoma tražen i popularan.

Nakon prikaza udžbenika Ivana Hoića koji se koristio u nižim razredima srednjih škola, slijedi prikaz udžbenika koji su se koristili u nižim i višim razredima srednjih učilišta, po razredima u kojima su se koristili, odnosno povijesnom razdoblju koje opisuju kako je i bilo propisano nastavnim planovima i programima.

Povjesnica staroga vijeka za niže razrede srednjih učilišta

Za niže razrede srednjih učilišta koristio se udžbenik *Povjesnica staroga vijeka za niže razrede srednjih učilišta*, autora dr. Emanuela Hannaka, koji je preveo V. Klaić. Udžbenik je tiskan troškom i nakladom Kraljevske hrvatsko-slavonsko dalmatinske zemaljske vlade u Zagrebu 1891. godine, a ovo mu je bilo treće i skraćeno izdanje.¹² Udžbenik je obuhvaćao kronološki prikaz povijesnih događaja počevši od povijesti istočnih naroda, povijesti Grčke i povijesti Rima, koja posebno obuhvaća razdoblje rimske Republike i Carstva. Povijest istočnih

¹¹ Benedict ANDERSON, *Nacija, zamišljena zajednica*, Zagreb 1990., 94.

¹² Izvorni naslov djela bio je: Emanuel HANNAK, *Lehrbuch der Geschichte des Alterthums für die unteren Klassen der Mittelschulen*, Beč 1870. U predgovoru prvom izdanju prijevoda V. Klaić navodi da je ovaj udžbenik Visoko carsko kraljevsko ministarstvo u Beču odobrilo i preporučilo svojim školama dopisom od 3. listopada 1870. Vidjeti: *Povjesnica starog vijeka za niže razrede srednjih učilišta dr. Emanuela Hannaka*, preveo V. Klaić, Zagreb 1891.

naroda pisana je sažetije u odnosu na povijest Grčke i Rima, zbog istih razloga kao i u prethodnom udžbeniku. Zbog korelacije između povijesti i vjeronauka, taj dio gradiva obrađivao se u nastavi vjeronauka. U prikazu pojedinih nastavnih jedinica korišten je uobičajni redosljed, a to znači da se najprije prikazivao zemljopisni položaj država, zatim povijesni razvoj i na kraju društvena, kulturna i religijska obilježja naroda. Posebno treba istaknuti da se prije obrade nastavne jedinice navode povijesni izvori, najvažnija i novija literatura. Tako se, primjerice, uz zemljopisni položaj Fenikije nalazi izvorni materijal iz kojega proizlazi objašnjenje zbog čega su Feničani bili pomorci i obrtnici. Zatim slijedi pregled povijesnog razvoja i na kraju opis religije, državnog uređenja, gospodarstva i kulturne stečevine. U predgovoru prvom izdanju udžbenika, autor V. Klaić iznosi razloge zbog kojih je odlučio prilagoditi knjigu E. Hannaka, te ističe da je sasvim preuzeo povijest Grčke jer je autor bio poznati stručnjak za područje grčke povijesti. Nadalje, obrazlaže da je dodao neka poglavlja koja su prema njegovom mišljenju iznimno važna i zanimljiva učenicima te da bi tako stečeno znanje mogli prenijeti u više razrede kao i u "vlastiti život". Poput tema kao što su kultura Egipta, povijest Perzije do Kserksa, o Likurgu i Solonu, o perzijskim ratovima, o Periklu, Aleksandru Velikom, o rimskim kraljevima, o provali Gala i ratu s Epirom, o slavnim Germanima i o kršćanstvu u prvom razdoblju, autor navodi da je u raspodjeli gradiva dao prioritet povijesti Grčke i Rima. Nakon toga, u odnosu na didaktički pristup sadržaju, autor objašnjava pojmove historijske geografije i kronologije i to tako da ih "djeca shvatit mogu". Uz zemljopisni pregled starog svijeta, autor je podijelio povijest na razdoblja, a narode je poredao etnografski (prema skupini naroda kojoj pripadaju) i kronološki. Na prvo mjesto je stavio Egipćane, a zatim povijest semitskih naroda, Mezopotamiju, Babilonce i Asirce. Na kraju je slijedila povijest indoeuropskih naroda, Medijaca i Perzijanaca. Autor se protivi nabranjanju podataka o literaturi, smatrajući da djeca u dobi od jedanaest ili dvanaest godina ne znaju što je literatura i s tim ih ne treba zamarati. Od metoda izrade udžbenika za početnu obuku, preporučala se biografska metoda, međutim, autor dalje navodi da se ta metoda "protivila" *Osnovi ustroja za gimnazije i realke*, jer se po njoj "zahtjeva da se mladeži predoči slika čitave historiografije". Prema mišljenju V. Klaića, ta metoda nije dobra zato što se "prvo neke zgođe veoma često dovede umjetno u savez s osobami, koje nisu na razvoj njihov ni malo utjecale, a drugo, što se ne može naći dosta znatnih osoba, da bi se nadovezujući uz njih mogla ispričati u savezu svakolika historija". Ovakvo stajalište je u skladu s njegovim historijskim stajalištem po kojem je zadaća historičara da utvrđuje pojedinačne i neponovljive činjenice na temelju povijesnih izvora. Prema V. Klaiću, u kreiranju povijesti sudjeluje čovjek kao pojedinac, no u oblikovanju povijesne zbilje određenu ulogu svakako ima i "gomila ljudstva". Prema tome, Klaićevo mišljenje je odstupalo od učenja predstavnika njemačke idealističke historiografije koja je realizaciju povijesnog procesa svodila na istaknutog pojedinca.¹³ Klaić ističe da se ipak treba na "biografsku metodu osobito obazira-

ti”, jer se toga neće odreći nitko od učitelja. Stoga se autor koristio poglavljima o Kiru, Periklu, Alkibijadu, Sokratu, Filipu II., Demostenu, Pompeju i Cezaru. U nastavku, Klaić posebno naglašava da mladeži treba prikazati “potpunu i pomno sastavljenu sliku historijskog razvitka svih najvažnijih kulturnih naroda”. Također, autor drži da je potrebno “historijsko pripovijedanje” nadopuniti nekom pričom ili anegdotom jer tako djeca “najlakše pamte”, a i svaka povijesna priča “ima kakvu historijsku jezgru”. Na temelju ovoga iscrpnog autorova predgovora može se zaključiti da je ovaj udžbenik pisan rukom iskusnog praktičara, velikog historiografa i znanstvenika i da je zasigurno udovoljavao svim didaktičkim i metodičkim kriterijima onoga vremena. Premda udžbeniku nedostaje didaktička oprema, tekst je napisan zanimljivo, poučno, motivirajuće, navodi učenike na razumijevanje, razmišljanje i zaključivanje. Naime, “izvori i novija djela”¹⁴ te različiti povijesni tekstovi poticali su učenike na aktivno učenje, analizom tekstualnih materijala i interpretacijom razvijali su povijesno mišljenje. Dakako, didaktički oblikovan udžbenik pridonosi interaktivnosti u nastavnom procesu, ali ipak je najvažniji nastavnik, njegovo stručno i pedagoško znanje.

Povjesnica staroga vijeka za više razrede srednjih učilišta

Za više razrede srednjih škola primjenjivao se udžbenik dr. Antuna Ginde-lyja *Povjesnica staroga vijeka za više razrede srednjih učilišta* koji je prilagodio u skraćenom izdanju V. Klaić.¹⁵ U predgovoru prvom izdanju 1881. godine Klaić navodi neke promjene koje su prema njegovom mišljenju bile opravdane. Klaić ističe da je, u odnosu na izvorni tekst udžbenika, preradio neka poglavlja, poput naroda Azije i Afrike, tako da ih je poredao drugim redoslijedom, a da se pritom koristio novim historiografskim rezultatima, navodeći *Geschichte der morgenlaendischen Volker in Alterthum* autora G. Masperoa. Druga se promjena odnosi na godinu propasti Zapadnoga Rimskog Carstva, 476., koja je prema Klaiću bitna, a slijedi Hoićev udžbenik za više razrede osnovnih škola.

¹³ Mario STRECHA, “O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije u 19. stoljeću”, *Povijest u nastavi*, godina III., br. 2 (6), Zagreb 2005., 113.

¹⁴ Na kraju svake nastavne jedinice nalazio se popis izvornog materijala i novije literature vezane uz sadržaj. Primjerice, za povijest Perzijanaca rabe se ista vrela koja su spomenuta u povijesti Medijaca i Baktrijaca. Uz vrela, autor se služio i nekim knjigama Svetoga pisma, a od novijih djela vrijedno je istaknuti uz F. Spiegela još i ova: John PIGGOT, *Persia ancient and modern*, London 1874.; Clements MARKHAM, *A General Sketch of the History of Persia*, London 1874.; Charles BARBIER DE MEYNARD, *Dictionnaire géographique, historique et littéraire de la Perse et des contrées adjacentes*, Paris 1866.; Ferdinand JUSTI, *Geschichte des alten Persiens*, Berlin 1879.

¹⁵ Antun GINDELY, *Povjesnica staroga vijeka za više razrede srednjih učilišta*, priredio V. Klaić, Zagreb 1898.

Naime, Gindely je u petom izdanju svoga udžbenika završio gradivo sa seobom naroda.

Udžbenik se sastoji od *Uvoda*, koji započinje podjelom čovječanstva na "rase", skupine naroda prema istom jezičnom korijenu. Zatim objašnjava podjelu na prapovijesno razdoblje - prehistorijsko doba koje obuhvaća kameno, brončano i željezno doba. Na kraju slijedi historijsko doba, pojavom prvih kulturnih naroda. Autor dalje navodi "izvore povijesnice", materijalne i pisane povijesne izvore, te upućuje kako se pristupa analizi tih izvora. Nakon toga navodi važnost pomoćnih povijesnih znanosti, gdje ističe da se znanje povijesti temelji na rezultatima njihovih istraživanja, primjerice kronologija, diplomatika, genealogija, uvrštavajući također geografiju, etnologiju i lingvistiku među njih. Na kraju uvodnog dijela autor daje diobu povijesnice: po sadržaju (politička i kulturna), po opsegu (sveopća i posebna) i po dobi (stari vijek, srednji vijek, novi vijek). Nakon predgovora i uvoda slijedi raspored gradiva starog vijeka na četiri nastavne cjeline (poglavlja). Prvo poglavlje obuhvaća zemljopisni pregled starog svijeta (Azije, Afrike i Europe). Drugo poglavlje obuhvaća povijest kulturnih naroda Azije i Afrike koje je podijeljeno u dvije tematske cjeline. Prva obuhvaća semitske narode (kamovci, semovci), a druga indoeuropske narode (arijevci). Treća nastavna cjelina obrađuje povijest Grčke, Makedonije i država nakon raspada Makedonskog Carstva. Četvrta nastavna cjelina obuhvaća povijesnicu Rima koja uključuje zemljopisni pregled Italije, a zatim u tri nastavne teme obrađuje razdoblje Rimskog Kraljevstva, Rimske Republike, te Rimskoga Carstva do njegove propasti. Na samom kraju nalazi se kronološki pregled starog vijeka i ilustrativni prilozi, te slike iz kulturnog života starih Rimljana. Nastavne teme iz stare povijesti istočnih naroda sažeto su obrađene u odnosu na nastavne teme iz grčke i rimske povijesti jer se taj dio gradiva obrađivao u sklopu nastave vjeronauka. Nastavne jedinice su koncipirane slično kao i u prethodnih autora, tako da se započinjalo zemljopisnim opisom država, zatim njihovim povijesnim razvojem i na kraju prikazom kulturnih, društvenih i religijskih obilježja. Neke su teme bile popraćene ilustracijama i dodatnim tekstualnim materijalima koji su trebali biti kao dodatne zanimljivosti, u funkciji poticanja učenikove znatiželje i poticaja interesa za pojedine povijesne sadržaje. Udžbenik je konceptualno obuhvaćao većim dijelom političku povijest, zatim društvenu povijest, uz posebno isticanje uloge povijesnih ličnosti i njihov doprinos. Manji dio udžbeničkog sadržaja odnosio se na kulturnu i socijalnu povijest. Stoga se u tekstualnom dijelu nalazi obilje povijesne faktografije, povijesnog dociranja, što navodi na zaključak da se i dalje inzistiralo na reproduktivnom ponavljanju i zapamćivanju gradiva. Učenikovu zaključivanju nije bilo mjesta, niti je bilo poželjno. Za razliku od E. Hannaka koji pokriva isto povijesno razdoblje, ovaj je udžbenik puno opsežniji jer je bio pisan za više razrede srednjih učilišta, odnosno učenike starije dobi.

Uspoređujući ovaj udžbenik s izvornim udžbenikom istog autora, *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Ober-Gymnasien* iz 1877. godine,¹⁶ već se na samoj naslovnici mogla uočiti razlika. Naime, na naslovnici je stajala litografija atriuma jedne pompejske kuće. Iako je to pokazatelj bolje tehničke opremljenosti udžbenika, ipak navodi na zaključak da je sadržaj udžbenika usredotočen na kulturnu povijest, a manjim dijelom na političku. Međutim, uspoređujući sadržaj udžbenika, većim se dijelom podudara s udžbenikom V. Klaića, osim u prvom poglavlju koje se odnosilo na povijest istočnih naroda koja je, kako je već rečeno, skraćena da bi odgovarala nastavnom planu i programu za hrvatske škole. To potvrđuje podatak da je originalni udžbenik imao 348 stranica, a Klaićev 302 stranice.

Povjesnica srednjeg vijeka

Za niže razrede srednjih učilišta koristio se udžbenik *Povjesnica srednjeg vijeka*, autora V. Klaića.¹⁷ Udžbenik je pisan na temelju nastavnog plana i programa za srednje škole, a sadržavao je 189 stranica. U predgovoru prvom izdanju autor obrazlaže razloge zbog kojih je ova knjiga opsežnija od, primjerice, njemačke knjige te navodi autore koji su mu služili za uzor pri izradi ove knjige.¹⁸ U "kazalu", odnosno sadržaju udžbenika, gradivo je bilo raspoređeno sljedećim redoslijedom - uvodni dio obuhvaćao je kronološku raspodjelu srednjeg vijeka na prvo doba, drugo doba, treće doba i četvrto doba. Zatim je slijedio zemljopisni pregled starog svijeta na početku srednjeg vijeka (oko 500. godine), a uključivao je Europu (Galiju, Španjolsku, Britaniju, Istočno-rimsko ili Bizantsko carstvo i Slavene), zatim Aziju i napose Afriku. Sukladno kronološkoj razdiobi, gradivo je bilo raspoređeno na četiri velike nastavne cjeline u sklopu kojih su bile nastavne teme.

Prva nastavna cjelina, odnosno prvo doba, obuhvaćala je raspon gradiva od propasti Zapadnog Rimskog Carstva do Karolinga i Abasida, a bila je podijeljena na četiri nastavne teme:

- Franačka država;
- Bizantsko carstvo;
- Slaveni;
- Arapi.

¹⁶ A. GINDELY, *Lehrbuch der allgemeinen Geschichte für Ober-Gymnasien*, Prag 1877.

¹⁷ Vjekoslav KLAJČ, *Povjesnica srednjeg vijeka za niže razrede srednjih učilišta*, Zagreb 1895.

¹⁸ Pri izradi ove knjige autoru su služile kao uzor mnoge školske knjige drugih naroda. Uz Gindelyja i Hannaka, služile su mu ruske knjige Ilovajskog, češke knjige Ningera-Novaka, Lepara i Kovara, slovenska J. Jesenka i francuska V. Daruya. Osobito je zahvalan kolegi I. Steklasi, koji je rukopis pregledao i pozitivno ocijenio, kao i prijatelju H. Badaliću koji ga je lektorirao. V. KLAJČ, *Povjesnica srednjeg vijeka*, Zagreb 1895.

Druga nastavna cjelina, drugo doba, obuhvaćala je gradivo od Karolinga u Franačkoj i Abasida u Arapa, do križarskih ratova. U uvodnom dijelu te nastavne cjeline autor je dao zemljopisni pregled Europe, Azije i Afrike sredinom 8. stoljeća. Nastavne teme bile su poredane sljedećim redoslijedom:

- Franačka država za Karolinga;
- Njemačka;
- Francuska;
- Engleska;
- Bizantska država;
- Slaveni;
- Mađari i Ugarska;
- Arapi i Turci.

Treća nastavna cjelina obuhvaćala je doba križarskih ratova, a kao i u prethodnoj, autor je dao zemljopisni pregled Europe, Azije i Afrike na kraju 11. stoljeća. Nastavne jedinice bile su podijeljene sljedećim redoslijedom:

- Križarske vojne;
- Njemačka;
- Francuska;
- Engleska;
- Bizantska država;
- Slaveni;
- Ugarska i Hrvatska;
- Muhamedovske države i Mongoli.

Četvrta nastavna cjelina obuhvaćala je raspon gradiva od završetka križarskih vojni do otkrića Amerike, a nastavne teme bile su raspoređene ovim redoslijedom:

- Njemačka;
- Engleska i Francuska;
- Italija;
- Pirinejski poluotok;
- Skandinavske države;
- Bizantska država;
- Slaveni;
- Ugarska i Hrvatska;
- Kultura srednjeg vijeka;
- Rodoslovlje i kronološki pregled srednjeg vijeka.

U predgovoru ovom udžbeniku V. Klaić napominje da je udžbenik napisan po uzoru na udžbenik autora E. Hannaka. Nastavno gradivo je, prema navodu autora predgovora, raspoređeno sinkronistički i etnografski, kako bi zadovoljilo tadašnje didaktičke standarde. Naime, ovakva raspodjela gradiva

davala je mogućnost nastavnicima da se pri obradi povijesnih događaja koriste metodom komparacije ili da se prezentiraju povijesni događaji svakog naroda posebno. Autor dalje navodi razloge zbog kojih je ovaj udžbenik opširniji od ostalih. Primjerice, ističe da se u srednjem vijeku obrađuju narodi i države koje nisu postojale u starom vijeku. Posebno ističe potrebu temeljitijeg upoznavanja slavenskih naroda jer su prema autoru "Hrvati s njima povezani", a također navodi potrebu prikaza i susjednih država koje su ih okruživale, poput Bizanta te su utjecale na njihov kulturni i politički razvoj. Autor posebno ističe da su mu "kao uzor" služili udžbenici A. Gindelyja i E. Hannaka. Udžbenik je, kao i većina iz tog razdoblja, bio sadržajno koncipiran tako da se većina gradiva odnosila na političku i ratnu povijest i na istaknute povijesne ličnosti koje su ostavile trag u tom vremenu, poput detaljnog opisivanja vladara iz dinastičke kuće Merovinga i Karolinga, saske dinastije, Plantageneta, anžuvinske dinastije i drugih. Također se detaljno opisuju provale "opasnih naroda" u Europu, poput Arapa, Turaka-Seldžuka, Mongola (Tatara) i napose Turaka-Osmanlija, te njihove posljedice na politički i kulturni život europskih naroda. Detaljno je opisan položaj kršćanske crkve od crkvenog raskola, borbe oko investiture i križarskih ratova. Zanimljivo je spomenuti kako se pristupalo obradi nastavne jedinice "Križarski ratovi". Naime, gotovo svi autori koji su obradili tu temu počinjali su s uzrocima i povodom, prikazali su tijek ratova i završavali su navodeći posljedice ratova. Iscrpno su objasnili svih sedam ratova i dodatno su opisali križarsku dječju vojnu iz 1212. godine. Ne mogu ne spomenuti da se ova nastavna jedinica prije 20 godina, pa i danas, sadržajno podudara i to gotovo identično i istim redoslijedom s onom iz 1895. godine.

Hrvatska povijest prikazivana je do 12. stoljeća u sklopu nastavnih tema *Slaveni*, tako da se prikazivala seoba, doseljenje i razdoblje kneževstva i hrvatskog kraljevstva, a od stupanja Hrvatske u zajednicu s Ugarskom u sklopu nastavne teme *Hrvatska i Ugarska*. U sklopu četvrte nastavne cjeline dan je pregled kulture srednjeg vijeka, a obuhvaćao je nastavne jedinice: vjera i crkva, staleži srednjeg vijeka i državne uredbe, zakoni i pravo, obrt i trgovina, znanost, najznatniji izumi u srednjem vijeku, književnost i umjetnost. Na samom kraju udžbenika nalazilo se rodoslovlje vladara i kronološki pregled događaja u srednjem vijeku.

Povjesnica novog vijeka

Za niže razrede srednjih učilišta koristila se *Povjesnica novog vijeka* autora Ivana Hoića.¹⁹ Udžbenik je pisan na temelju nastavnog plana i programa, sadržavao je 157 stranica, a nastavno gradivo bilo je raspoređeno na uvodni dio, prvo doba, drugo doba, treće doba i kronološki pregled povijesti novog vijeka.

¹⁹ Ivan HOIĆ, *Povjesnica novoga vieka za niže razrede srednjih učilišta*, Zagreb 1889.

U predgovoru drugom izdanju ovog udžbenika autor ističe da je prihvatio sve primjedbe svojih kolega nastavnika prema kojima je preradio poglavlja drugog izdanja. U uvodnom dijelu autor navodi ključne događaje koji su u novom vijeku posve izmijenili život čovječanstva. Primjerice, navodi da je uspostava stajace, plaćeničke vojske bila glavni oslonac apsolutističkim vladarima u vanjskoj i unutrašnjoj politici, zatim ističe posljedice velikih geografskih otkrića na razvoj i jačanje gospodarstva, formiranje novih društvenih slojeva, te znanstveni i kulturni napredak koji je oblikovao nove poglede u nastupajućem stoljeću. Na kraju uvodnog dijela nalazi se "razdioba povjestnice novog vieka" na tri razdoblja (tri doba).

Gradivo je bilo kronološkim redoslijedom raspoređeno na tri razdoblja. Prvo razdoblje (prvo doba) je ujedno bila prva nastavna cjelina koja je obuhvaćala devet nastavnih tema:

- Crkveni razdor (protureformacija);
- Njemačka (od Ferdinanda I. do Ferdinanda II. u okviru koje je obrađena Češka, Ugarska i Hrvatska);
- Španjolska, Nizozemska, Portugal;
- Francuska;
- Engleska za Tudora i Škotska za Stuarta;
- Slavenske države;
- Osmanlijsko carstvo;
- Tridesetogodišnji rat;
- Kultura prvog doba.

Druga nastavna cjelina, drugo doba, obrađivala je gradivo od Westfalskog mira do francuskog prevrata (revolucije). U sklopu ove nastavne cjeline bile su dvije velike nastavne teme, u čijem sastavu su bile manje nastavne teme raspoređene prema nastavnim jedinicama. Prva velika nastavna tema obuhvaćala je gradivo do španjolskoga nasljednog rata, a bila je raspoređena na sljedeće manje nastavne teme:

- Zemljopisni pregled Europe polovinom 17. stoljeća;
- Francuska na vrhuncu svoje moći;
- Njemačka i zemlje današnje Austro-Ugarske Monarhije;
- Velika Britanija i Irska.

Druga velika nastavna tema obuhvaćala je gradivo do francuskog prevrata, a bila je raspoređena na sljedeće nastavne teme:

- Rat za nasljedstvo u Španjolskoj;
- Sjever i istok Europe prije velikoga sjevernog rata;
- Veliki sjeverni rat;
- Njemačka i zemlje današnje Austro-Ugarske monarhije do francuskog prevrata;
- Pruska;
- Velika Britanija;

- Pirinejski poluotok;
- Sjeverna Europa poslije velikoga sjevernog rata;
- Istok Europe;
- Osmanlijsko carstvo;
- Kultura drugog doba.

Treća nastavna cjelina, treće doba, obuhvaćala je raspon gradiva od početka francuskog prevrata (revolucije) do najnovijeg doba. Gradivo je bilo raspoređeno na dvije tematske cjeline. Prva je obuhvaćala razdoblje od početka francuskog prevrata do Drugoga pariškog mira, a sadržavala je sljedeće nastave teme:

- Zemljopisni pregled prije početka francuskog prevrata;
- Francuski prevrat do proglašenja republike;
- Republika;
- Carstvo.

Druga nastavna tema obuhvaćala je gradivo od Drugog pariškog mira do najnovijeg doba, a sadržavala je sljedeće nastavne teme:

- Od Drugoga pariškog mira do veljačkog prevrata;
- Od veljačkog prevrata do danas.

Na kraju se nalazi kultura trećeg razdoblja i kronološki pregled novog vijeka.

Raspon tema koje su se obrađivale, već prema raspodjeli po nastavnim jedinicama, pokazuje da je u sadržajnom pogledu prevladavala politička i ratna povijest, uz obilje povijesne faktografije. Primjerice, gotovo u svim nastavnim temama veći se dio odnosio na ratnu povijest: Ferdinand ratuje sa Zapoljom i s Turcima; Karlovi ratovi; Tridesetogodišnji rat; Rat za španjolsko naslijeđe; Veliki sjeverni rat; Sjevernoamerički rat za slobodu (nezavisnost); Napoleonovi ratovi; Krimski rat; Rusko-turski rat; Tursko-austrijski rat, te mnoge druge. Svi događaji vezani uz ratove, uzroci, povod, tijek i posljedice kao i akteri prikazivani su isključivo samo iz jedne perspektive, tadašnje politike Austro-Ugarske. U odnosu na političku povijest, na kulturnu, društvenu i gospodarsku povijest odnosio se neznatni dio od ukupnog sadržaja, otprilike dvadeset posto.

Hrvatska povijest obrađivala se u sklopu povijesti Habsburške Monarhije, svi uspjesi i porazi u ratovima protiv "neprijatelja" bili su zajednički. Primjerice, Požarevački mir 1718. godine bio je vrlo "znamenit po Hrvatsku, zajedno je jedan od najsretnijih mira, što ih je ikad kuća Habsburška sklopila".²⁰ U prikazu hrvatskih nastojanja da se oslobođeni krajevi vrate ponovno "materij

²⁰ Isto, 124.

zemlji”, autor ističe da “bečki dvor ne htjede tim zahtjevima zadovoljiti, već podijeli upravu generalima (...), narodnomu imenu hrvatskom preote u tim krajevima prvo mjesto ime krajišnik, koje od tog vremena nije samo geografsko, već i narodno ime”. Autor je komentirao te događaje na način da su hrvatski staleži zbog toga bili tužni, ali da su se s time pomirili. Habsburške vladare autor je prikazivao u najboljem svjetlu. Primjerice, Marija Terezija je bila krasna i umna kći cara Karla, Josip II. je “još kano dječak pokazivao vanredne sposobnosti i plemenito srce, no kraj toga bio je svoje glave”, Leopold II. bio je “miroljubive naravi, pa je odmah nastojao umiriti Hrvatsku, Ugarsku i Nizozemsku i učiniti mir s Turcima”. U prikazu hrvatske povijesti autor se služio povijesnim izvorima. Tako se, primjerice, u opisu događaja koji su se odnosili na ukidanje austrijskog primorja (nove Severinske županije) i vraćanja Hrvatskoj “njezin od starine pripadani dio s gradom Rijekom (1776. g.)”, autor koristio djelom Franje Račkog *Rieka prema Hrvatskoj* iz 1876. godine. Ovaj podatak, kao i mnogi drugi primjeri, mogli su koristiti nastavnicima kao poticaj za aktiviranje učenika na razmišljanje i na donošenje zaključaka na temelju argumentiranih povijesnih činjenica.

Povjesnica novog vijeka za više razrede srednjih učilišta

Za više razrede srednjih učilišta u uporabi je bio udžbenik autora F. B. Kořineka koji je priredio Vjekoslav Klaić.²¹ Udžbenik je pisan na temelju nastavnog plana i programa za više razrede srednjih učilišta i odobren je i tiskan troškom Kraljevske hrvatske slavonske dalmatinske zemaljske vlade. Udžbenik je imao 313 stranica, a sadržajno je obuhvaćao povijesne događaje od 1492. godine do suvremenog doba (1878. godine). Kazalo, odnosno “Gdje je što?”, kako je navedeno u udžbeniku, sadržavalo je uvod u kojem je bio prikaz, opseg i doseg gradiva i periodizacija povijesti novoga vijeka. Nastavno gradivo bilo je podijeljeno u tri velike nastavne cjeline.

Prva nastavna cjelina, “Doba reformacije”, obuhvaćala je raspon povijesnih sadržaja od 1492. do 1648. godine, ili od otkrića Amerike do Westfalskog mira, a bila je podijeljena na sljedeće nastavne teme:

- Otkriće novih zemalja;
- Njemačka i Italija za cara Maksmilijana;
- Reformacija; car Karlo V. i Franjo I. kralj francuski;
- Španjolska, Portugal i Nizozemska;
- Francuska;
- Britanski otoci;

²¹ Fr. B. KORINEK, *Povjestnica novog vieka za više razrede srednjih učilišta*, drugo izdanje, pripremio V. Klaić, Zagreb 1889.

- Njemačka i habsburške zemlje;
- Skandinavija;
- Poljska;
- Rusija;
- Osmanlije i Južni Slaveni.

Druga nastavna cjelina, "Doba apsolutizma", obuhvaćala je povijesne događaje od Westfalskog mira do Francuske revolucije (odnosno od 1648. do 1789. godine), a sastojala se od dvije velike nastavne teme:

- od Westfalskog mira do svršetka Velikog sjevernog rata (od 1648. do 1721. godine);
- od svršetka velikog sjevernog rata do Francuske građanske revolucije (od 1721. do 1789. godine).

Treća nastavna cjelina, "Doba revolucije ili najnovije doba", obuhvaćala je razdoblje od početka Francuske revolucije do najnovijeg doba (odnosno od 1789. do 1889. godine), a sastojala se od dvije velike nastavne teme:

- od početka Francuske revolucije do Drugog pariškog mira (od 1789. do 1815. godine), u sklopu koje su bile tri nastavne teme: I. Francuska revolucija do ukinuća kraljevstva (od 1789. do 1792. godine); II. Republika (od 1792. do 1804. godine); III. Francusko carstvo (od 1804. do 1815. godine);
- od Drugog pariškog mira do danas (od 1815. do 1889. godine).

Na kraju je slijedio opis kulture novog vijeka pod naslovom "Kultura novog vijeka" sadržan u četiri nastavne jedinice: Znanost; Narodne književnosti; Umjetnosti; Trgovina i obrt, te kronološki pregled novoga vijeka.

U odnosu na prethodni udžbenik koji konceptualno pokriva iste nastavne sadržaje, ovaj udžbenik je opsežnije napisan jer je bio predviđen za učenike starije dobi. I u ovom udžbeniku prevladava politička povijest, a manji dio, samo tridesetak stranica od 312, odnosi se na kulturu, razvoj znanosti, obrta i trgovine. Ovaj udžbenik, kao i većina već spomenutih, donosio je gotove povijesne istine, jednostrana objašnjenja i nekritične sudove o povijesnim događajima, akterima, ratnim sukobima i mirovnim sporazumima. Različite interpretacije, drukčije mišljenje u ovakvom pristupu, bilo je nepotrebno i nepoželjno. Takvi pristupi povijesnoj problematici bili su u skladu s tadašnjom obrazovnom politikom i s tadašnjim historiografskim dosezima koji su u prvi plan stavljali državnu odnosno vojnu, političku i diplomatsku aktivnost kao osnovne sadržaje historiografije. Premda je V. Klaić dijelio mišljenje njemačkog historizma, po njemu su i druge povijesne pojavnosti, a ne samo politička povijest, važne za povijesna istraživanja.²²

---

²² M. STRECHA, n. dj., 112.-113.

Povjesnica Hrvatske

Prema nastavnim planovima i programima za srednje škole bilo je predviđeno poučavanje hrvatske povijesti u sklopu opće povijesti, napose povijesti Austro-Ugarske. Tako se u osmom gimnazijskom razredu koristila *Povjesnica Hrvatska* autora Ivana Hojića.²³ Udžbenik je pisan prema nastavnom planu i programu za srednje škole. Imao je 164 stranice, a sadržajno je obuhvaćao uvodni dio i raspored povijesnoga gradiva prema povijesnim razdobljima, te na kraju priloge. Uvodni dio sadržavao je:

- I. Najvažniju literaturu o cijeloj hrvatskoj povijesti: Franjo Rački, *Povjestnik Ivan Lucić, trogiranin* (Zagreb 1879.), Matija Mesić, *O Krčeliću i njegovih Annual* (Zagreb 1875.), Tadija Smičiklas, *Poviest Hrvatska*, (Zagreb, 1879. i 1882.).
- II. Glavna vrela za hrvatsku povjesnicu: Konstantin VII. Porfirogenet, *De administrando imperio*, Toma Arhiđakon, *Historia salonitarum pontificum atque spalatensium- Memoriale*, zbornik listina, pisama, povelja javnih i privatnih izdao je Ivan Kukuljević u djelu: *Codex diplomaticus Regni Croatiae Dalmatiae et Slavoniae* (Zagreb 1874.); *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium; Iure regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (šest svezaka). Za kasniju povjesnicu glavni su izvori saborski spisi.
- III. Podjela hrvatske povijesti na četiri povijesna razdoblja:
Prvo razdoblje obrađuje sadržaje od sedmog stoljeća do 1102. godine;
Drugo razdoblje obuhvaća razdoblje od 1102. do 1437. godine;
Treće razdoblje obuhvaća razdoblje od 1437. do 1699. godine;
Četvrto razdoblje obuhvaća razdoblje od 1699. do 1848. godine;
- IV. Geografski smještaj Hrvatske; Autor navodi da se Hrvatska smjestila na razmeđu "srednjo i južno-europskoga svijeta, nadalje da je usred zapada i istoka europskoga i napokon da se na tom zemljištu uz pomorski položaj ipak mogao razviti pretežno kontinentski život".²⁴

Nakon uvoda slijedio je povijesni prikaz hrvatskih zemalja prije dolaska Hrvata, a obuhvaćao je sljedeće nastavne teme:

- Stari Iliri;
- Geografija rimskog razdoblja;
- Rimsko vladanje i kultura;
- Kršćanstvo i seoba naroda;
- Seoba Hrvata;
- Vjera i život poganskih Hrvata;
- Domaći i državni život.

²³ I. HOIĆ, *Povjesnica za VIII. gimnazijski razred*, Zagreb 1897.

²⁴ Isto, 6.

Nastavno gradivo bilo je podijeljeno na tri nastavne cjeline, prvi vijek, drugi vijek, treći vijek, u sklopu kojih je slijedila podjela na nastavne teme.

- I. Prva nastavna cjelina obuhvaćala je povijesno razdoblje od 7. stoljeća do 1102. godine, a sadržavala je sljedeće teme:
  - Pokršćavanje Hrvata i stvaranje državne zajednice;
  - Otpor franačkoj vlasti;
  - Knezovi Dalmatinske Hrvatske i Posavske Hrvatske;
  - Hrvatsko kraljevstvo;
  - Interregnum hrvatski;
  - Državno uređenje za narodne dinastije;
  - Crkveno uređenje.
- II. Druga nastavna cjelina obuhvaćala je povijesno razdoblje od 1102. do 1437. godine, a sadržavala je sljedeće nastavne teme:
  - Kraljevi iz kuće Arpadovići;
  - Kraljevi iz kuće Anžuvinske;
  - Kraljevi iz različitih kuća;
  - Hrvatska prije turskih provala (državno uređenje i crkvena pitanja).
- III. Treća nastavna cjelina obuhvaćala je razdoblje od 1437. do 1699. godine, a sadržavala je sljedeće nastavne teme:
  - Kraljevi iz različitih kuća;
  - Kraljevi iz kuće Habsburg (od Ferdinanda I. do Leopolda I.);
  - Hrvatska u 16. i 17. stoljeću.
- IV. Četvrta nastavna cjelina obuhvaćala je razdoblje od 1699. do 1848. godine, a sadržavala je sljedeće nastavne teme:
  - Josip I.;
  - Karlo III.;
  - Marija Terezija i Josip II.;
  - Hrvatska u 18. stoljeću;
  - Leopold II.;
  - Franjo I.

Na kraju udžbenika nalazili su se prilozi koji su sadržavali kronološki pregled povijesnih događaja, zatim pregled vladanja hrvatskih knezova i hrvatskih kraljeva, rodoslovlje hrvatskih kraljeva, zatim redoslijed banova u razdoblju kraljevstva i izvadak iz vrela.

U predgovoru drugom izdanju autor je naveo da se sasvim služio knjigom Poviést hrvatska Tadije Smičiklase, kao i povijesnim izvorima u cilju poticanja učenika (mladeži) na čitanje i temeljito proučavanje hrvatske povijesti, tom više što se prema mišljenju autora učenici osmoga gimnazijskog razreda služe grčkim i latinskim te im analiza povijesnih vrela ne bi trebala predstavljati teškoće.

Povijesna vrela bila su dragocjeni didaktički prilog udžbeničkom sadržaju jer su učenike poticali na aktivno učenje, analizu povijesnih izvora i na produbljivanje znanja. S druge strane imali su iznimnu važnost u argumentiranom predočavanju hrvatske povijesti, napose u razdoblju pojačane centralizacije i germanizacije u drugoj polovini 19. stoljeća.²⁵ To su bila postignuća u razvoju hrvatske historiografije koja je argumentirano prikazivala očuvanje hrvatske državnosti od 1102. godine, kao i hrvatske nacionalne individualnosti.²⁶

Hrvatska povjesnica za liceje

Za više djevojačke škole i liceje upotrebljavao se udžbenik *Hrvatska povjestnica* autora dr. Vjekoslava Klaića.²⁷ Udžbenik je napisan na temelju nastavnog plana i programa, a sadržavao je 118 stranica. Ovaj se udžbenik konceptualno razlikuje od ostalih po tematskom pristupu u prikazu nastavnih sadržaja. Naime, slijedeći kronološku periodizaciju, hrvatska povijest se prikazivala u 35 nastavnih tema koje su obuhvaćale prikaz država, povijesnih osoba i njihovih doprinosa, kulturnih, političkih i društvenih, zatim povijest naroda i na kraju povijest i ulogu crkve u životu Hrvata. Tako, primjerice, u nastavnoj temi Dalmacija i Panonija autor detaljno opisuje područje dviju kneževina u razdoblju prije doseljenja Hrvata te promjene koje su nastale nakon njihova doseljenja u te krajeve. Također, u opisu naroda, Slavena i Hrvata, autor detaljno opisuje njihovu pradomovinu, način života, običaje i religiju. Nakon toga opisuje njihovo doseljavanje te ističe “da su Hrvati došli predvođeni s petero braće Hrvat, Kluk, Lobel, Muhlo i Kosjenac, te dvije sestre Tuga i Buga”. Prema autoru, “najznamenitije hrvatske zemlje su bile Bijela Hrvatska i Crvena Hrvatska, a u njima bijehu najznamenitija mjesta i gradovi: Trsat, Nin, Belgrad na moru, Bihać na moru, Knin, Hlivno, a Crveni Hrvati naselili su oblasti Duklja ili Zeta, Podgorja, Travuniju i Hum, a najznačajnija mjesta bila su Blagaj, Ston, Trebinje i Risan, zatim Budva (Starigrad) i Prevlaka (Novigrad) u Duklji”. Za srpske oblasti autor navodi Rašku i Bosnu, dok pod Bosnom podrazumijeva

---

²⁵ Centralističke i germanizacijske težnje bečkog dvora u drugoj polovini 19. stoljeća potaknule su hrvatske povjesničare da uz pomoć historiografske građe argumentirano prikažu Hrvate kao posebnu nacionalnu individualnost. Stoga je osnovano Društvo za jugoslavensku povjesnicu i starine i glasilo *Arkiv* koje je okupljalo najistaknutije hrvatske profesionalne historičare poput M. Mesića, Š. Ljubića, I. Kukuljevića i druge. Veliki pomak u razvoju znanstvene historiografije dao je F. Rački, koji joj je dao znanstvenost na razini kritike izvora. Smičiklasova *Povijest hrvatska* pisana je u skladu s koncepcijom Račkog o historiografiji.

²⁶ O nastanku i razvoju moderne hrvatske historiografije vidjeti: Mirjana GROSS, *Suvremena hrvatska historiografija*, Zagreb 1996.; ISTA, *Vijek i djelovanje Franje Račkoga*, Zagreb 2004.

²⁷ V. KLAJČ, *Hrvatska povjesnica za više djevojačke škole i liceje*, Zagreb 1894.

područja oko rijeke Bosne s gradom Kotorom nedaleko od današnjeg Sarajeva. Autor je u opisu slavnih povijesnih ličnosti naveo iz ranije srednjovjekovne povijesti Ljudevita Posavskog i Domagoja, iz razdoblja kraljevstva Tomislava, kao prvoga hrvatskog kralja, zatim Petra Krešimira Velikog i Dmitra Zvonimira. Od ostalih povijesnih ličnosti u kasnijem razdoblju naveo je istaknute vladare iz raznih država s kojima je Hrvatska bila u zajednici, poput Ladislava Arpadovića, kralja Bele IV., Karla Roberta, Stjepana Tvrtka I., Matijaša Korvina, Ferdinanda I., kralja Leopolda I., Marije Terezije, Franje I. i drugih. Uz opis velikih ličnosti, autor je posebno istaknuo vezanost Hrvata uz Katoličku crkvu. Tako ističe da je ta vezanost pomogla narodu u najtežim povijesnim trenucima, kao što su turska osvajanja i pustošenja. Poput ostalih udžbenika iz ovog razdoblja i ovaj je udžbenik sadržavao u tekstualnom dijelu povijesna vrela koja su u didaktičkom pogledu učenike poticala na kreativno učenje. Ono po čemu se ovaj udžbenik razlikovao od ostalih je manja zastupljenost povijesne faktografije, povijesnog dociranja i sam stil opisa povijesnih događaja koji je bio zanimljiv, poticajan te nije navodio učenike na reproduktivno ponavljanje.

Povijesna čitanka

Uz ove udžbenike koristile su se povijesne čitanke i stručna literatura koja je nadopunjavala udžbeničke sadržaje. Primjerice, *Pregled opće povijesti* Stjepana Srkulja, koja je obuhvaćala povijesne događaje od 476. do 1848. godine, iz 1905. godine. Posebno značajan prilog poučavanju povijesti bila je njegova knjiga u tri sveska *Izvori za povijest za više razrede srednjih škola*. Također je važno istaknuti i književna izdanja Društva hrvatskih srednjoškolskih profesora, poput *Povijesne čitanke za niže razrede srednjih i sličnih učilišta*, a obuhvaćala je srednji i novi vijek do 1648. godine. Zanimljivo je istaknuti da su čitanke bile zamišljene kao dopunsko štivo u povijesnoj obuci za niže razrede srednjih škola, a sadržavale su priče, narodne pjesme, anegdote, popularne rasprave i štiva, izvatke iz povijesnih romana, pripovijetke i novele koje su bile u vezi s povijesnim gradivom. Posebno se isticalo da čitanke nisu smjele biti dodatno opterećenje učeniku, nego su trebale biti dopuna gradivu, a ujedno su trebale biti "ugodne i zanimljive".

Ostali didaktički materijal

Također bih istaknula da se uz ostala učila koja su se koristila u nastavi, obvezatno koristio *Atlas za hrvatsku povjestnicu* V. Klaića iz 1888. godine. Treba istaknuti da su se uz pozamašnu produkciju školskih udžbenika i nastavnih sredstava i pomagala izdavali stručni znanstveni radovi srednjoškolskih profe-

sora najprije u sklopu školskih godišnjih izvješća, a od 1892. godine u sklopu *Nastavnog vjesnika*, glasila za srednjoškolske profesore.²⁸

Ostala povijesna vrela

U cilju argumentiranog prikazivanja hrvatske državne individualnosti u zajednici s Austro-Ugarskom mnogi su se autori koristili, o čemu je već bilo riječi, povijesnim vrelima kako bi što vjernije prikazali razvoj hrvatske povijesti od ranoga srednjovjekovlja do najnovijeg doba. U prikazivanju hrvatske rane srednjovjekovne povijesti Hoić je, poput drugih autora, Klaića i Skulja, koristio kao izvor Konstantina Porfirogeneta, odnosno da su Hrvati u svoju domovinu došli predvođeni petoricom braće i dvjema sestrama. Presudan događaj u povijesti Hrvata bilo je pokrštavanje, te autori poput V. Klaića navode da su "Hrvati prvi između svih slovjenskih naroda" prihvatili kršćanstvo te da su obrede vršili na svom jeziku. Dalje se ističe hrabrost Hrvata u pružanju otpora Francima na čelu s Ljudevitom Posavskim, ali i nesloga Hrvata, opisujući Bornu, kneza Dalmatinske Hrvatske koji je pomagao Francima. Također je, prema Hoiću, slavno hrvatsko kraljevstvo slabilo zbog neslaganja među samim Hrvatima te je olakšalo dolazak stranih vladara na hrvatsko prijestolje. Detaljno opisujući hrvatske knezove, posebnu pozornost autor je posvetio prikazivanju hrvatskog kraljevstva, napose u protokolu Tomislavove krunidbe. Tomislav je primio krunu od rimskoga pape Ivana X. i okrunio se na Duvanjskom polju za kralja Hrvatske i Dalmacije. Citirajući Kukuljevićev izvor, autor je istaknuo da je ovaj događaj najznačajniji u staroj povijesti Hrvatske jer je tada Hrvatska postala kraljevinom i dobila vladara svoje krvi i svoga jezika.²⁹ U duhu prikazivanja hrvatskoga državnog kontinuiteta I. Hoić je, poput ostalih autora udžbenika, naglasio da je Koloman prisegnuo u saboru velikašima i cijelom narodu da će štititi sva prava hrvatskoga kraljevstva i metnuvši na glavu hrvatsku krunu, postao je hrvatski kralj. Zato on nosi naslov "Rex Ungariae, Croatiae et Dalmatiae". Tako je, prema Hoiću, državno-pravni odnos između Ugarske i Hrvatske bio odnos personalne unije tj. "Hrvatska imajući svoj sabor i svoja prava, svezana je za Arpadovića s Ugarskom samo kraljevom osobom".³⁰ I ostali autori naglašavali su da je ovaj sporazum bio sporazum dviju jednakih

²⁸ V. KLAIĆ, "Bizantsko vladanje u Hrvatskoj za cara Emanuela Komnena", *Izvješće kraljevske velike gimnazije iz 1883.*, Tadija SMIČIKLAS, "Život i djela Vjekoslava Babukića", *Izvješće kraljevske velike gimnazije, 1875./1876.*

²⁹ I. HOIĆ, *Povjesnica Hrvatska za osmi gimnazijski razred*, Zagreb 1897., 31. U tekstu udžbenika korišteno povijesno vrelo: Ivan KUKULJEVIĆ, *Prvovjenčani vladaoци Bugara, Hrvata i Srba*.

³⁰ I. HOIĆ, *Povjesnica Hrvatska za osmi gimnazijski razred*, Zagreb 1897., 51.

političkih cjelina, Hrvatske i Ugarske. Međutim, Hoić ipak ističe da “Hrvat više ne živi sam za sebe, nego u zajednici zemalja ugarske krune”.

U prikazu očuvanja hrvatskog identiteta prikazan je Sabor u Cetinu 1527. godine nakon poraza mađarske vojske u bici kraj Mohača, nakon čega su Hrvati izabrali Ferdinada Habsburškog za novog kralja. I tom prilikom je naglasak stavljen na hrvatsku ustrajnost u zahtjevima da vladar uz inauguralnu diplomu za Ugarsku izda i jednu posebno za Hrvatsku kojom će obećati obnovu banske vlasti od Drave do mora i povrat Vojne krajine pod upravu Hrvatskog sabora. Hoić o tome piše: “okreniše se Hrvati Habsburškoj, koja je onda bila jaka, da u njezinim državama nije sunce nikad zapadalo”.³¹ O izboru novog kralja, autor ističe razloge zbog kojih su se Hrvati na to odlučili. Naime, autor opravdava odluku hrvatskog plemstva, kao posljedicu nekorektnih odnosa Mađara prema Hrvatskoj. I u novom vijeku Hrvati su pokazali lojalnost habsburškom caru, kada su 1712. godine hrvatski staleži na Saboru u Zagrebu “svojevoljno na prijedlog zagrebačkog biskupa Mirka Esterhaza zaključili nasljednost (...) ženske loze (...) Karlo potvrdi Hrvatima sva prava i slobostine pojedincima i kraljevstvu, obećavajući to za sebe i za svoje muške i za ženske nasljednike”. Tako je pragmatička sankcija “postala zakonom za vladajuću kuću 1713. godine, a Ugarska je tek prihvatila 1720. godine”.³² I ovaj događaj, kao i prethodni, prikazan je u svjetlu odanosti Hrvata Habsburgovcima, ali je i pokazatelj hrvatske državne samostalnosti u ključnim odlukama vezanim za Habsburšku Monarhiju. Gotovo svi autori naglašavali su ulogu Hrvata u obrani kraljevstva, primjerice u borbama protiv Tatara, kada su spasili ugarskog kralja Belu IV. i pobijedili Tatare. Isto tako, Hrvati su se iskazali u otporu Turcima pa se tako, prema Hoiću, poraz kraj Udbine 1493. prikazivao kao posljedica nesuradnje ugarskoga kralja. Naime, zbog plemenitaških suparništava, Hrvatska je bila “prepuštena sebi”, zato je u “užasnom boju koji se je na to bio, potpadoše Hrvati jačoj sili turskoj”, te je prema autoru “7000 Hrvata pokrilo bojno polje, a 6000 između njih i sam ban Derenčin dođe u ruke Turcima”.³³ Hoić je taj događaj komentirao kao “propast kraljevstva hrvatskoga”, a V. Klaić je ustvrdio da je na Krbavskom polju izginuo “cvijet hrvatskog plemstva”. Oba su autora prikazali tragične posljedice turskih provala za Hrvatsku, naglašavajući da je Hrvatska u tim borbama bila osamljena, ali je branila svoj narod i zemlju i katoličanstvo. U prikazu hrvatskog junaštva nizane su uloge pojedinaca u borbama protiv Turaka, poput Petra Berislavića, Krste Frankopana, Nikole Jurišića, Nikole Šubića i mnogih drugih. Primjerice, u prikazu bitke kraj Sigeta, Hoić je Zrinskog prikazao kao odanog svome kralju pa “suvremena Europa bješe zadivljena njegovim junaštvom i dobi naziv Leonida”. Međutim, Habsburgovci nisu bili

---

³¹ Isto, 93.

³² Isto, 123.

³³ Isto, 90.

zahvalni za sve te pobjede, što se i pokazalo u postupcima prema Zrinskim i Frankopanima 1671. godine kada su zbog urote osuđeni na smrt. Hoić je napisao da je hrvatski narod “bio okamenjen nad tom strahotnom katastrofom”.³⁴ Isto tako, može se prepoznati poruka autora da su hrvatski velikaši braneći svoje municipalne interese, svojim suprotstavljanjem Beču, istovremeno branili i državno-pravnu posebnost Hrvatske i njezine nacionalne interese.

U kulturnom doprinosu susjednih naroda i utjecajima na razvoj hrvatske kulture isticala se uloga talijanskih susjeda. Tako se ističe da je humanizam uveo Hrvatsku u zapadno-europsku civilizaciju. U tome su veliku ulogu odigrali dalmatinski gradovi. Hoić posebno ističe ulogu Dubrovnika, “slovinsku Atenu”, i jednako vrijedne gradove poznate po umjetnosti, Split i Hvar. Pri tome su se posebno isticale uloge slavni pojedina, poznatih pisaca poput Držića, Gundulića, Palmotića, Kačića-Miošića koji su pridonijeli ulasku Hrvatske u europsku civilizaciju. U prikazivanju habsburških vladara posebno su isticani kao dobri vladari Marija Terezija, da je “mlada, lijepa i umna vladarica (...) okružena odasvud od neprijatelja”, zatim Josip II., “kao velik i plemenit duh, ali svoje glave i volje, bio je još od smrti očeve suvladar majčin”. Za Franju I. autor je napisao “bijaše on vladar koji je bio prijatelj starih vremena (...) premda je žudio za mirom ne bijaše mu ipak mirovati”.

U udžbenicima iz hrvatske povijesti razdoblje 19. stoljeća prikazivano je sažetije u odnosu na prethodna razdoblja. Naime, suvremena povijest završavala je hrvatsko-ugarskom nagodbom i okupacijom Bosne te njezinim posljedicama za Hrvatsku. U opisivanju preporodnog razdoblja autori su naglašavali važnost uspostave jezičnog standarda. Prema Hoiću, taj je poticaj dolazio još od vremena biskupa Vrhovca koji je poticao svećenstvo na skupljanje “pučkih narodnih pjesama”, te ističe da su pisanja u “domorodnom jeziku njetila u Hrvatima ljubav za narodni jezik”.³⁵ V. Klaić ističe ulogu Ljudevita Gaja koji je započeo “preporod naroda hrvatskog”,³⁶ a učinci tog pokreta očitovali su se godine 1843. i napose 1847. kada je prema Klaiću “hrvatski već 1847. postao službeni jezik nacije”. Slično ovome i E. Hobsbawn tvrdi da se vlastiti samostalni jezik smatra odlučujućim znakom nacionalne pripadnosti.³⁷ Nastajanje nacije kao političke zajednice podrazumijeva nacionalnu integraciju odnosno prevladavanje lokalizama i regionalizama u hrvatskoj etničkoj zajednici,³⁸ stoga su udžbenici povijesti u ovom razdoblju stavljali naglasak na političke ciljeve hrvatske nacije, odnosno ujedinjenje Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. To je

³⁴ Isto, 109.-110.

³⁵ Isto, 141.

³⁶ V. KLAIĆ, *Povijest Austro-ugarske monarhije*, Zagreb 1875., 75.

³⁷ Eric J. HOBBSAWM, *Nacije i nacionalizam, program, mit, stvarnost*, Zagreb 1993., 102.

³⁸ Mirjana GROSS, Agneza SZABO, *Prema hrvatskome građanskom društvu, društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*, Zagreb 1992., 16.-17.

bilo teško realizirati, stoga se u udžbenicima ideja jugoslovenstva, tj. suradnje hrvatskog i srpskog naroda, promicala kao način ostvarenja hrvatskih nacionalnih interesa. Tako, primjerice, Kořinek ističe da “nema razlike među Hrvatima i Srbima do jednoga pisma”, misleći pri tom na štokavsko narječje Srba i Hrvata. Naime, poruka je bila jasna da će se jačanjem hrvatsko-srpske suradnje lakše ostvariti nacionalni i politički ciljevi Hrvata. Kořinek dalje navodi da se to pokazalo 1848. i 1849. godine kada su se Hrvati i Srbi zblížili protiv Mađara, što je rezultiralo imenovanjem Jelačića za bana, koji je bio “junačkoga roda”. Tako je i Hoić u istoj namjeri istaknuo suradnju Jelačića i Rajačića, “nikad nije nitko u Hrvatskoj dočekan tolikim veseljem i oduševljenjem kao Jelačić, kada ga je Rajačić instalirao za bana”.³⁹ U prikazivanju hrvatske povijesti, autori su iscrpno pisali o ranom srednjovjekovlju u manirima romantičarske tradicije za razliku od 19. stoljeća. Naime, stječe se dojam da se u prikazu povijesti 19. stoljeća moglo prepoznati nezadovoljstvo Hrvata postupcima bečkog dvora, napose uspostavom neoapsolutizma i sklapanjem Austro-ugarske nagodbe, bez obzira na odanost koju su Hrvati tijekom stoljeća pokazivali. O vremenu Khuenova doba i povijesnim događajima na prijelomu stoljeća gotovo i nema podataka.

Zaključna razmatranja

Usporedimo li ove udžbenike s današnjim udžbeničkim standardima koji određuju znanstvene i psihološke zahtjeve, didaktičko-metodičke standarde, etičke i jezične, likovno-grafičke te zahtjeve o izradi i prilagodbi udžbenika za djecu s posebnim potrebama, onda ih oni svakako ne zadovoljavaju.⁴⁰ Međutim, sukladno vremenu kada su pisani, po mnogome su ti udžbenici znanstveno i psihološki suvremeno koncipirani jer su bili pisani rukom iskusnih praktičara, stručnih didaktičara i metodičara i napose znanstvenika historiografa koji su svoje veliko znanje argumentirali izvornim materijalima i didaktički ih prilagodili dobi učenika. Ovakav pristup nastavi povijesti utemeljio je vrlo kvalitetnu hrvatsku metodičku školu, uz koju se, uz već istaknute predstavnike, isticao S. Srkulj. Toj školi bili su uzor udžbenici A. Gindelyja koji su se, kao što smo vidjeli, prevodili. Taj se didaktički utjecaj još dugo osjećao u državama koje su bile u sklopu Austro-Ugarske.⁴¹ Premda su udžbenici bili uglavnom konceptualno slični, uz obilje povijesnih podataka u kojima je prevladavala

³⁹ Isto, 121.

⁴⁰ Trenutno važeći udžbenički standard izrađen je u ožujku, a usvojen i propisan 2. travnja 2003. godine. Time su propisani dokumenti Republike Hrvatske i međunarodne zajednice koje treba zadovoljiti udžbenik kako bi dobio uporabnu dozvolu.

⁴¹ Ivan RENDIĆ-MIOČEVIĆ, *Prema nastavi povijesne antropologije*, Zagreb 2006., 35.-47.

politička i ratna povijest, uloga političkih elita i istaknutih pojedinaca i njihovih doprinosa u povijesnim događajima, oni su ipak u svom tekstu djelu pričali zanimljivu priču koja nije ostavljala učenike ravnodušnima. To potvrđuje činjenica da su pisani na temelju sugestija nastavnika iz prakse koji su ih i najviše koristili pa su ih mogli prilagoditi svojim didaktičkim potrebama u nastavi. Svi su udžbenici bili pisani na temelju nastavnih planova i programa.

Nastavno je gradivo bilo strukturirano kronološkim redoslijedom i raspoređeno na nastavne cjeline, nastavne teme i nastavne jedinice. Udžbenici za niže razrede srednjih škola sadržavali su znatno manje povijesnoga gradiva u odnosu na udžbenike za više razrede srednjih škola te su na taj način zadovoljavali didaktičko načelo primjerenosti. Udžbenici su uglavnom bili slično konceptualno strukturirani. Nastavne jedinice bile su artikulirane na uvodni dio, u kojem se prikazivao zemljopisni položaj obrađivanih država, zatim glavni dio koji je prikazivao povijesni razvoj i na kraju je davan prikaz kulture, religija, društva i gospodarskih postignuća. U udžbenicima je dominirala povijest država i elita, povijesnih protagonista i njihovih zasluga, stoga je većina sadržaja bila pretrpana povijesnom faktografijom koja je bila isključivo u funkciji memoriranja činjenica. Gospodarska, kulturna i društvena povijest bila je zastupljena samo dvadeset posto u odnosu na političku povijest. S obzirom na obilje povijesne faktografije, nameće se zaključak da je u nastavi prevladavao historizam te je na taj način didaktički učinak u participaciji učenika bio neznatan. Prema tome, povijest je shvaćena kao već unaprijed ispričana priča, a svaka druga perspektiva bila je suvišna. Neki su udžbenici sadržavali ilustrativne priloge, najčešće na kraju cjelokupnog sadržaja, a vrlo rijetko u sklopu udžbeničkog teksta. Udžbenici su, kao i nastavni planovi i programi, bili odraz društva u kojem su nastajali, što se moglo prepoznati u pristupu povijesnim događajima koji su bili prikazivani samo iz jedne povijesne perspektive i prema unaprijed zacrtanom ideološkom rakursu. Stoga je u interpretaciji povijesnih događaja iz opće i nacionalne povijesti dominirao utjecaj službene politike. Tako su primjerice, povijesni događaji iz nacionalne povijesti prikazivani s jakim emotivnim nabojem, prikazujući slavnu prošlost hrvatskog kneževstva i kraljevstva koja se nastavlja u sljedećih 700 godina zajednice s Ugarskom i Austrijom. Pritom je istican hrvatski državni kontinuitet u odnosu na Austro-Ugarsku u cilju održanja hrvatskoga nacionalnog identiteta. Također su isticali sponu između domovine i vjere, ponos, rodoljublje i odanost naciji, državi, ali i kralju.

U pedagoškim krugovima s kraja 19. stoljeća prevladavalo je mišljenje da su školske knjige sadržajno pretrpane nepotrebnim činjenicama, "u njima se nahodi preko mjere naučnog balasta, koji je pravoj i zdravoj i općoj obrazovanosti naše mladosti više na štetu nego na zdravlje". Osim sadržaja, u tadašnjim udžbenicima se kritizira i metodičko-didaktička "nepraktičnost", zbog čega su knjige "mnogim učenicima osobito nižih razreda nerazumljive", a isto su tako pisane "stilistički teškim jezikom, što otežava nastavu i šteti nastavnom

predmetu". Dalje se ističe da je "dobra knjiga 'Vademecum' svakom učeniku", jer kao što je učenik "izgubljen bez valjana učitelja", tako će biti "izgubljen bez valjane školske knjige".⁴²

Ukupno gledajući, udžbenici su, uz sve manjkavosti o kojima se govorilo, pisani na visokoj stručnoj razini, izbor sadržaja, kao i opseg i dubinu određivala je vlada. Udžbenici su bili u skladu s tadašnjim didaktičkim konceptom, a to je bilo znanje kao osnovna didaktička poluga u procesu obrazovanja.

SUMMARY

HISTORY TEXTBOOKS IN CROATIA DURING THE ERA OF BAN KHUEN

This work analyzes, from the point of view of content and didactic methodology, the historical textbooks which were used in secondary schools in Croatia at the time of Ban Khuen, emphasizing on the complexity of the historical circumstances that influenced their writing.

Key words: Lesson Plans and Programmes, Readers, History Textbooks, Didactic and Methodological Standards

---

⁴² Horst HASELSTEINER, *Ogledi o modernizaciji u srednjoj Europi*, Zagreb 1981., 272.